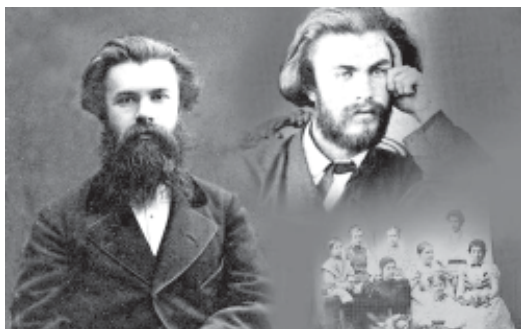

УДК 37.091.4(477)(092)

М. Є. Романюк,
вчитель історії ЗОШ І–ІІІ ст. с. Липини Луцького району Волинської області

Педагогічні погляди Михайла Драгоманова

the article is focus on Mykhailo Drahomanov's pedagogical points of view and his influence on raising Ukrainians' cultural and educational level.

Key words: education, school, people's pedagogics, teacher, Ukrainian.

М. Драгоманов пропонував шляхи організації шкільної освіти й навчально-виховного процесу в Україні, відстоював позицію, що кожна людина має право навчатися і бути освіченою особистістю. Розкрито педагогічні погляди науковця, його вплив на піднесення культурно-освітнього рівня українців.

Ключові слова: освіта, навчання, виховання, школа, народна педагогіка, українська мова.

Romaniuk M. Ye. Mykhailo Drahomanov's Pedagogical Views.

Mykhailo Drahomanov proposed the ways of organizing of schooling and brining up process in Ukraine. He also asserted a person's right to study and to de educated. The main attention of

Постановка проблеми. Одним з найпотужніших діячів в українській науці, педагогіці й культурній традиції ХІХ століття був Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895) – педагог, філософ, соціолог, історик, етнограф, літературознавець, фольклорист, громадський діяч, культуролог. Його соціальні, філософські й педагогічні пошуки не лише узагальнювали наявний освітянський досвід, але й спрямовували його в майбутнє, охоплювали епоху, що завершувалась, і одночасно передбачали епоху, що наближалась. У цьому сенсі педагогічні пошуки М. П. Драгоманова, як, власне, і всю інтелектуальну спадщину мислителя, можна назвати епохальними.

Метою статті є узагальнення педагогічних ідей та поглядів відомого Українця (один із численних псевдонімів Михайла Драгоманова).

Виклад основного матеріалу. Активний, цілеспрямований, публічний спротив Михайла Петровича офіційній русифікаторській та імперській просвітницькій політиці спричинив еміграцію вченого. Майже на століття він був викреслений з української культури, педагогічного досвіду і думки. Царизм не міг змиритись із національним вільнодумством науковця й витіснив його за межі Російської імперії. Цю «традицію» підхопили й посилили більшовики, а слідом за ними – і вся педагогічна система радянської епохи. Протягом ХХ століття україніст, педагог і мислитель М. П. Драгоманов замовчувався, викреслювався з усіх історико-педагогічних розвідок, а якщо й проривався на сторінки педагогічної преси, то здебільшого у спотвореному вигляді. Його вчення, думки і сміливі прогнози залишались для нас невідомими, а в трактуванні офіційної ідеології – ворожими.

Сьогодні М. П. Драгоманов повернувся на терени української педагогіки зі своїм філософсько-педагогічним,

етнографічним, історичним і соціологічним доробком, сміливими передбаченнями і конкретними пропозиціями щодо організації шкільної справи. І наше завдання полягає в тому, щоб зрозуміти його, а ще більше – вникнути в суть невисловленого, використати цей доробок для розбудови дійсно національної педагогічної освіти, яка б могла утвердити свою конкурентоспроможність у нинішньому глобальному світі.

Народився видатний український мислитель 1841 р. в м. Гадячі на Полтавщині у високоосвіченій інтелігентній родині, що пишалась походженням з козацької старшини, незалежністю і вільнодумством. Освіту здобув у місцевому училищі та Полтавській гімназії. Ще зі шкільної лави Михайлові притаманні були самостійність, несхильність до показної поштивості. В гімназії допитливий юнак захопився історією, розпочав серйозне вивчення праць М. Карамзіна, Д. Бантиша-Каменського, Ф. Шлоссера, Ф. Гізо. Тут же він фундаментально опанував іноземні мови, ознайомився з філософськими творами видатних мислителів. Своє навчання в гімназії Михайло Драгоманов описав у спогадах «Два учителі».

За незалежні погляди гімназист Драгоманов був виключений з останнього класу без права вступу в будь-який інший навчальний заклад. Однак завдяки втручання попечителя Київського навчального округу М. Пирогова йому було дозволено скласти іспити за курс гімназії екстерном. Восени 1859 р. Михайло вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Святого Володимира. Після його закінчення молодий учений працював приват-доцентом на кафедрі античної історії цього університету. В 1870 р. після захисту дисертації йому присвоєно науковий ступінь магістра загальної історії.

Упродовж 1870–1873 рр. М. П. Драгоманов перебував у закордонному відрядженні, під час якого

відвідав найбільші наукові центри Європи: Берлін, Рим, Гайдельберг, Цюрих, Прагу. Після повернення до Києва був штатним доцентом кафедри античної історії. Через два роки вчений став жертвою репресій царського уряду і за рішенням Олександра II звільнений з університету, перебував під негласним наглядом поліції. З метою уникнення арешту він виїхав за кордон: Відень, Женева, Софія. У 1889 р. Михайло Петрович прийняв запрошення новоствореного Софійського університету й очолив кафедру загальної історії, де й працював до кінця свого життя [1; с. 225].

Суспільно-політичні та філософські погляди вченого сформувалися під впливом ідей кирило-мефодіївців, Т. Шевченка, П.-Ж. Прудона, англійських лібералів, російських революціонерів-демократів.

Педагогічний світогляд М. П. Драгоманова тісно пов'язаний з його ідеологічними, науковими поглядами та громадською діяльністю. Внесок визначного українця у педагогіку й освіту інтегрується з публіцистичною діяльністю в філософії, історії, культурології, економіці, літературознавстві, мовознавстві, етнографії, фольклористиці. Та й сам Михайло Петрович був педагогом у найширшому розумінні: учитель і наставник науковців своєї і наступних епох, автор прогресивних на той час поглядів на народну освіту, теоретик, ініціатор й організатор освіти дорослих, викладач гімназії і професор у вітчизняному та зарубіжному університетах, засновник педагогічної періодики.

Проблеми шкільництва посідали значне місце в громадсько-просвітницькій діяльності вченого і педагога. Він опублікував чимало статей з питань організації шкільної освіти («Земство и местный элемент в народном образовании», «Педагогическое значение малорусского языка», «Народні школи»), в яких розкривав роль і значення української мови, культури та навчальної книги в освітньому процесі. Проблеми становлення й розвитку національної школи Михайло Драгоманов висвітлював у численних працях («Малороссия в ее словесности», «Антракт з історії українофільства (1863–1872)», «Турки внутренне и внешние», «Чудацькі думки про українську національну справу», «Два учителі»), статтях у «Санкт-Петербурзьких ведомостях», «Киевском телеграфе», «Слов'янському альманасі» [3, с. 36–45]. Перу М. П. Драгоманова належить документально-публіцистична праця «Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії», де на широкому фактологічному матеріалі (звіти, анкети, опитування тощо) показує причини відсутності національної школи в Україні, обґрунтовує шляхи національного українського відродження, показує роль і значення в цьому процесі просвітництва та виховання дітей і молоді.

Мислитель зробив вагомий внесок в україністику, народознавчі студії. І. Франко вважав М. Драгоманова «правдивим учителем» майбутніх українознавців. Він збагатив фольклористично-етнографічну скарбницю нашої культури, описав механізми її впровадження у систему освіти.

У чому ж оригінальність, епохальність і значимість педагогічного вчення мислителя? Насамперед

в обґрунтуванні української національної ідеї як ідеологічного, духовного стрижня всієї просвітницької політики і практики України. Після революційних подій у Європі, польського повстання 1830–1831 рр. та «Весни народів» 1848–1849 рр. найшкідливішим у справі просвітництва в Російській імперії вважалось вільнодумство, національно спрямоване навчання та виховання молоді. Незважаючи на суворі застереження уряду, саме на цих засадах і пропонував розбудовувати українську народну школу М. П. Драгоманов. Фундаментальна думка мислителя розгорталась у царині утвердження народної педагогіки – українського фольклору, звичаїв, обрядів, релігійних вірувань, символів народного мистецтва, іграшок тощо. Вчений намагався утвердити її на противагу русифікаторській політиці, що впроваджувалась імперською владою.

Другою змістовою лінією, яка виводить мислителя на вершину педагогічних роздумів епохи й утверджує його у ролі своєрідного «містка у майбутнє», є ідея родинного виховання особистості як однієї з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків та родини з повсякденним впливом сімейного побуту і школи, соціального й природного оточення. Узагальнюючи і продовжуючи українську культурно-історичну традицію, М. П. Драгоманов розглядав родинне виховання як першу природну і постійно діючу ланку національного виховання дітей засобами народної педагогіки у колі найближчих по крові й духу людей. Учений вбачав у ньому не лише засіб становлення особистості, але й джерело зміцнення єдності поколінь, що створюють народ і націю, об'єднуються в державу. Він підкреслював, що піклування про розвиток і виховання дитини дає батькам відчуття повноти життя, особистого щастя і власної значущості, піднімає їх над повсякденністю й наближає до ідеалу. Основними засобами родинного виховання є любов до дитини; трудовий характер життєдіяльності; слово (роз'яснення, бесіда, розповідь, навіювання, настанови, прохання, розмова тощо); усна народна творчість (казки, легенди, загадки, приказки, прислів'я та ін.); приклад старших; праця і творчість; ігри; сімейні, народні та національні традиції; народні та релігійні обряди і ритуали, свята; заохочення та покарання тощо.

Царизм вбачав у цих роздумах вільнодумство й загрозу цілісності держави. Радянська педагогіка подібну форму виховання прямолінійно не відкидала, але й не заохочувала. Вважалось, що вона виховує індивідуаліста і націоналіста, тоді як, за настановами комуністичних ідеологів, радянська людина має бути колективістом та інтернаціоналістом. Сучасна українська педагогіка, навпаки, повертається до джерел народної мудрості, родинне (і національне) виховання в якій становлять головний стрижень підготовки дитини до життя. Саме тому вона просто зобов'язана повернутись до М. П. Драгоманова і всіх тих, хто обстоював родинне виховання, намагався утвердити його на практиці.

Третя ідея М. П. Драгоманова полягала в навчанні й вихованні покоління на матеріалі української

культури як окремого, а головне – унікального і неповторного національного надбання, що посідає належне місце у скарбниці світової культури. Українська культура, писав учений, є своєрідною матрицею освіти і виховання, невичерпним джерелом зразків і типів поведінки, патріотизму й моральної сили особистості. Науковець і педагог утверджував ідеї навчання й виховання молоді, спираючись на спадщину минулих часів, в основному козацької доби, звідки черпались виховні ідеали. Важливе місце в навчально-виховному процесі відводив українознавству, українській мові, українській історії, етнології та екологічній культурі на національній основі. На це були орієнтовані як його теоретичні праці, так і практична педагогічна діяльність.

Однією з основних ідей М. Драгоманова є ідея навчання рідною мовою. На його думку, народна освіта і народна школа не можуть існувати без живої народної мови. Він чітко визначив своє ставлення до цього питання, вважаючи, що навчання дітей чужою для них мовою гальмує розвиток шкільництва. В «Чудацьких думках» М. Драгоманов назвав мову національною святуною: «...З усіх ознак національних найясніша – мова. Вона й має найбільше практичної ваги, бо мова є спосіб, котрим люди розуміються, через котрий іде до людей освіта. От через це найбільша частина й політичної справи національників зводиться до права певної мови в уряді, суді, школі, а надто в початковій» [2, с. 554].

Свої подальші міркування вчений виклав у статті «О педагогическом значении малорусского языка», вміщеній у «Санкт-Петербургских ведомостях» (1876. № 93). У ній автор досліджує першочергове значення народного елемента в навчанні, порушує питання про роль народної мови, літератури, історії. Слушно пише про те, що народів не досить самої грамоти, йому потрібна освіта, інакше він засуджений на моральне дитинство [6, с. 57].

Величезне обурення викликав у М. Драгоманова Емський указ. І вчений одним із перших виступив з його критикою. Дізнавшись про скликання в Парижі Всесвітнього літературного конгресу під патронатом В. Гюго й І. Тургенєва, М. Драгоманов звернувся до його учасників з протестом. Він підготував і видрукував французькою мовою брошуру «Українська література, заборонена російським урядом», яка була роздана всім делегатам і набула широкого резонансу в Європі та світі.

У передмові до праці «По вопросу о малорусской литературе» науковець закликав українців сподіватися лише на власні сили й працювати для свого народу, не зважати на круків, «що каркають безглуздими циркулярами». Адже власна пасивність, на думку Михайла Петровича, більше шкодила українцям, ніж царські заборони [7, с. 77].

Тож турбота про відродження української мови була постійною духовною потребою Михайла Драгоманова. Він з боєм відзначав, що під тиском Російської імперії український народ усунуто від співучасті у творенні європейської і світової

цивілізації. Релігійні й державні посадові особи ревно пильнували, щоб українська мова не вживалась як для навчання, так і для богослужіння, щоб не використовувались українські книжки для «первоначального читання» [2, с. 547].

Михайло Петрович з гіркотою констатував, що в таких складних умовах денаціоналізації важко обирати для себе професію педагога української школи. Це до снаги тільки тим, хто справді за покликанням – учитель, хто любить дітей, школу, повсякчас думає, як би краще і швидше навчити учнів читати, рахувати, думати, говорити, бути добрим і правдивим. Для таких подвижників школа була не тільки привід, а й мета життя та праці. М. П. Драгоманов був переконаний, що мудрий учитель добре розуміє: серед бідного і голодного народу, поруч із тими порядками, що існували, добру школу побудувати неможливо. Саме тому вчитель намагається зробити все можливе, щоб освіта прийшла і до простого народу.

Учитель не зобов'язаний займатися активною політичною діяльністю. Але якщо він високоосвічена та порядна людина, то намагатиметься, щоб його учні вчилися читати й писати, а їхні батьки читали соціальні книги і газети, збиралися на збори. Справжній учитель не повинен боятися новизни в освіті, адже він має виховувати з дітей нову людину. Діти повинні мати свою думку, бути особистостями. Ця праця для вчителя є дуже важливою і сміливою, це «трудніше, ніж дати мужикам одну-дві книжки і піти за те на Сибір, коли про те довідається начальство» [7, с. 76].

Педагог зобов'язаний навчити дітей не тільки писати, читати, а й думати, розуміти природу, осмислювати явища навколишньої дійсності. Надзвичайно важливо, підкреслював не раз М. Драгоманов, щоб освіта і навчання йшли в ногу з життям, щоб учителі у повсякденній роботі використовували останні досягнення науки, пов'язуючи їх з тими знаннями, яких уже набули учні. При цьому велике значення має послідовність викладу матеріалу: «На підставі найголовнішого принципу нової педагогіки добросовісний педагог мусить всяке нове поняття, новий факт прив'язувати до відомих уже понять і фактів, які знаходяться у голові учня. А через те географічні, історичні й тому подібні відомості, які передаються учням у народній школі, мусять бути зв'язані етнографічними і історичними даними. Ось вимоги розумної педагогіки» [6, с. 57].

М. Драгоманов відстоював думку про те, що освічений народ міг би повалити порядки, які існували в тогочасній Російській імперії. Саме так відбувалося в Англії, Франції, Німеччині, де рівень освіти значно вищий. У Росії ж освіту різними способами намагаються зупинити, а освіту для селян вважають непотрібною і зайвою тратою часу. М. Драгоманов звертає увагу на те, що в Росії, де сільського населення значно більше, ніж міського, селянин не має майже ніяких прав. Чинovníки і царський уряд намагаються забрати в селянина все, що він має. «Та жменька панів та чиновників, які стоять над мужиком, – підкреслює Микола Петрович, – немов чує, що як тільки народ

передеше та оглянеться навкруг себе – то й не буде, як раніш, туману перед сонцем» [7, с. 76].

Учений визначив основні завдання розбудови національного шкільництва:

- наповнення української школи європейськими, гуманістичними ідеями з пріоритетом загальнолюдських цінностей над національними;
- орієнтація школи на національну самобутність;
- обов'язкова українська мова для початкового навчання українських дітей;
- деполітизація освіти;
- підготовка народних учителів.

Проблеми вчителства М. Драгоманов порушував неодноразово. Особливо його хвилювало становище сільських учителів. Він вважав, що вчителі повинні чітко усвідомлювати мету педагогічної діяльності – виховання нової людини. Це завдання ставили перед собою різні педагогічні системи; якою вона має бути, розуміли по-різному, залежно від соціально-політичних ідеалів, що сповідували їх творці. У М. Драгоманова цей ідеал спирався на демократичну, гуманістичну й патріотичну основу національної свідомості, котра поєднувалася з толерантністю у взаєминах між людьми, з правдою і справедливістю. При підготовці освітян, на думку вченого, слід подбати про засвоєння ними сучасних принципів педагогіки, про високий рівень професійної компетентності [4, с. 238].

Є всі підстави вважати, що духовно-педагогічна спадщина М. Драгоманова стала саме тим наріжним каменем, який ліг в основу концепції національної системи освіти і виховання незалежної України. Згідно з Національною доктриною розвитку освіти України, що затверджена Указом Президента як стратегія її розвитку у XXI столітті, система освіти «...має гуманістичний характер і ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності. Освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями. Національне виховання є одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти... Національне виховання спрямовується на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури...» [5, с. 2].

То чи «обігнав» свою епоху М. П. Драгоманов у царині педагогіки та національного виховання особистості? Чи стала його педагогіка епохальною? Гадаю, що на ці питання можна відповісти ствердно. Мислитель спрогнозував розвиток педагогічної науки, вийшовши за межі існуючої системи освіти, її духовного контексту і спрямованості. Він висловив сутність нагальної потреби через освіту і виховання забезпечити життєстійкість нації, яка стверджувалась в умовах бездержавності й жорсткого тиску з боку царської реакції.

Висновки. М. Драгоманов пристрасним словом публіциста, науковими розвідками вченого, активною громадянською позицією боровся проти консервативної освітньої політики царя і його уряду, пропонував шляхи організації шкільної освіти й навчально-виховного процесу в Україні, відстоював позицію, що кожна людина має право навчатися і бути освіченою особистістю. В особі М. Драгоманова поєдналися політичний діяч, учений-політолог, дослідник всесвітньої та вітчизняної історії, фольклорист та етнограф, публіцист і літературний критик, педагог – теоретик і практик.

Постать М. Драгоманова в педагогіці й особистість науковця, громадянина стали зразком для наслідування наступним поколінням учених, педагогів: І. Стешенка, І. Франка, Ю. Федьковича, М. Павлика, С. Подолинського, В. Стефаніка, М. Старицького, М. Лисенка. Прогресивні, патріотично налаштовані педагогічні ідеї Михайла Драгоманова знайшли відображення у віршах, прозі, драматургії, перекладацькій, публіцистичній діяльності його геніальної племінниці Лесі Українки. Під педагогічним впливом брата зароджувалась і міцніла громадянська мужність, викристалізувались прагнення до відродження національної культури й невдоволення існуючою системою освіти Олени Пчілки – української письменниці, перекладачки, фольклористки, етнографа, відомого видавця, талановитого педагога. Дослідниками і послідовниками освітянського ідеалу Михайла Петровича були С. Русова, С. Єфремов.

М. П. Драгоманов повернувся сьогодні на скрижалі української історії, культури та педагогіки. Освітня спадщина видатного Українця підносить його як величного Пророка свого народу, як мислителя, який «перекинув місток» через епоху.

Література

1. Довідник з історії України (А – Я): посіб. для серед. загальноосв. навч. закл. / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге вид., доопр. і доповн. Київ: Генеза, 2001. 1136 с.
2. Драгоманов М. П. Вибране («...мії задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Мішук; прим. Р. С. Мішука, В. С. Шандри. Київ: Либідь, 1991. 688 с.
3. Драгоманов – філософ: бібліограф. покажчик / М-во освіти і науки України; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова; відп. за випуск Л. В. Савенкова; упоряд. Н. І. Тарасова, наук. ред. Ю. І. Левченко. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 139 с.
4. Левківський М. В. Історія педагогіки: навч. посіб. Київ: Центр навч. л-ри, 2003. 360 с.
5. Національна доктрина розвитку освіти: затв. Указом Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347. *Освіта*. 2002. 24 квіт. С. 2–4.
6. Плюхіна Н. П., Шевченко В. В. Роль громадських діячів (М. Грушевського, М. Драгоманова) в розвитку національної освіти. *Молодий вчений*. 2017. № 6.1 (46.1). С. 56–59.
7. Сосюра Л. Г. Форми, методи та зміст педагогічної діяльності Михайла Драгоманова. *Сумська старовина*. 2017. № 1. С. 70–77.